

Ács Margit

QUO VADIS?

A hatvanas évek közepén, amikor a kiadói munka és baráti kapcsolatok révén a közelébe kerültem, alighanem ő volt az egyetlen ember, akitől nem féltem. Az íróktól kiváltképpen féltem pedig, a nagyoktól is és a jelentéktelenektől is, akár fenségesen viselték magukat, akár szerények voltak, akár figyeltek rám, akár nem. Szakadatlan vizsgadrukokban éltem, mintha egy merő kérdés között kéne átvágnom magam. Mit ismersz tőlem? Mit jelent neked, amit csinálok? Milyen vagyok? – ilyesfajta vélt kérdések hullámverése elől húztam be a nyakam, hiszen képtelenség lett volna véleménynyilvánítanom, még ha felkészültnek tudtam volna is magamat. Később ugyan láttam, hogy a legbugyutább kis retszés is számít mindenkinek, ahogy nyilvánvaló ostobasággal csontját lehetett törni a legnagyobbaknak is, de akkoriban még nem voltam képes túltenni magamat jelentéktelenségem és illetéktelenségem tudatán, és még ezenfelül is megbénított az írói lélek védtelen kiszolgáltatottsága, hiszen alig lehetett elkerülni, hogy az ember visszaéljen vele. Nyilván tipikus újoncpszichózis volt ez, amit a kishitőség és a túlzott fontosság-tudat vegyülékének lehet tekinteni – nekem címzett provokációként észlelni az írói egzisztencia természetéből fakadó általános kihívást: ugyan már! –, de ha tévedés volt is, megkínzott, s ezért rettegettem az írók személyes közelétől.

Vas Istvántól miért nem?

Mert civil volt. Akkoriban triviális formában úgy fogalmazódott meg ez bennem, hogy nem csinál faksznit a költőségből. Pedig csinált. Nemcsak utólag, már akkor is nyilvánvaló volt, hogy éppolyan mohó, hiú, irigy, mint a többi nyomorult művész-fenevad, csak az tette könnyűvé a vele való együttlételet, hogy beismerően és beletörődően volt mindez, sopánkodva nem is egyszer saját gyengeségei felett. Azt a kis részt, ami a személy és a fölöttes énje közt van, tüntető öniróniával tette láthatóvá, s úgy látszik, ez a kicsi rés juttatja levegőhöz a személyes érintkezés során a másikat. Aki képes távolságot tartani énje egyik és másik igazsága között, az jogosnak fogadja el az én létezésemet is az övé mellett, sőt olykor az övében. Az önmagába görbedt, tömör létezés-mód, még ha egy-egy művész esetében hámulatom tárgya is, agresszivitásával, ez utóbbi esetben agresszív zsenialitásával elgázol, átgördül fölöttem.

Ezért kulcsfontosságúak Vas Istvánnál a viszonyító, feltételes módú, megengedő módú, jelentésszükítő kötőszavak és határozószavak. „Ha már...!” – azt hiszem, ez volt, amiben először megkapaszzkodtam a szellemi elveszettségben, ami csak fiataloknak adatik meg a maga teljességében korszakteremtő eszmék friss teteme fölött.

*„Trocskisták, ariánusok nekem
Nem ingem – engem az izgágaságuk
Nem vonzott sohasem.
Én ortodoxpárti voltam – ha már:
A képtelen krédóban mindig jólesett
A megkötő szabály.”*

Aligha lehet ennél szkeptikusabb hitvallás vagy ártatlanabb, naivabb cinizmus. Íme egy (vagy két) ellentét a Vas Istvánt alkotó ellentétekhöz – mert hisz őt nem átszótták, hanem alkották az ellentétek, a szellem DNS-láncai gyanánt. Ezekben a szemérmetlenül nyilvánvaló ellentétekben nem is az volt a döbbenetes, hogy egyazon agy, érzület produktumai mily szögesen szegülhetnek egymással szembe, hanem a békesség, ahogy megfértek, sőt feltételezték egymást.

A VIA APPIA zárósoraiban elhangzik: „... Péter földhözragadt eszét, amelyet úgy megérték, és vele az enyémet...” Épp csak egy kis malícia vegyül a közlésbe, hogy a költő, lám, kiválóan megérti, amit a saját eszével gondol, ettől eltekintve azonban a gesztus, hogy különbséget tegyünk többféle eszünk között, teljesen természetes, a tényeknek megfelelő. Csak éppen nagyon nehéz lineárisan épülő mondatszerkezeteinkkel többesűségünket kifejezésre juttatni. Vas Istvánnak sem mindig sikerült, s volt, hogy nem is törekedett rá, ám egész lényének, egész költői énjének mégiscsak szüntelen ez volt az elemi kisugárzása, s ezért éreztem akkor, a hatvanas években a legmodernebb szellemű alkotónak fiatalabb, látványos formai újdonságokkal felmagasló társak között is. Mélységesen jogosnak találtam, hogy elkedvetlenedve fogadta a dicséretnek szánt, ám sivár és szegényes besorolásokat méltatatóitól. Az ész költője? – Melyikem? – kérdezhetette volna. Omódi költő? (Még ha az omódi modernség értelmében is.) – Amikor jelzetlenül minősült modernnek az ásatag közhelyek köré bűbájoskodott halandzsa?

Milyen nehéz utólag adalékokat rekonstruálni ahhoz az akkor magától értetődő tényhez, hogy az ő látás- és gondolkodásmódja egyszerűen élni segítette az embert. Segítette saját gyökerének erejére támaszkodni a totalitárius üdvtanok élettelen vázára felfuttatott, elsatnyult gondolkodást. Éppen azzal a minden militáns program-szerűséget nélkülöző makacs paraszti (?), kereskedői (?) valóságérzéssel, melyet általában nehézfejűségnek minősít a professzionális társadalomtudomány. Mert ez a valóságérzék ellene szegült a szép, rendes konzekvenciáknak és teóriáknak – igaz, udvarias szabadkozás mellett, a maga számára mindenestre felmentést igényelve –, s abból indult ki, hogy az emberi intellektus eredendő tulajdonsága a termékeny, izgalmas – de nem rendszertelen – következedenség.

Ha tüzetesebben elemezzük, az imént említett „Ha már...”-elv a teóriák nyelvére lefordítva mást jelentett volna, mint amit jelentett. Marxista ortodoxia? Hogy épp a RÓMAI PILLANAT költője? Aki e hordalékcivilizáció fölött állva mondta:

*„Emésztési zavara a világnak,
Villog fölé már a sebészi kés.
A népek nagytakarításra várnak,
Hogy jöjjön a szent egyszerűsítés.*

*Ti dekadens, halálos ellentétek,
Már megszámmlálva minden napotok,
Ameddig élek, ti is addig éltek,
Addig vagytok, ameddig én vagyok.”*

Akkor, a hatvanas években úgy tekintettem Vas Istvánra, hogy egykoron majd őt tartják a szocializmus alkonya költőjének. Aki úgy ad számot az írásaiban a korszakos kiábrándulásról, hogy ennek súlyát és fájalmát sem tagadja el. Ez a kiábrándulás már a sztálinizmus traumája után megmaradt reményekre és illúziókra – az emberi jóhi-

szeműség ultima ratiójára – terjedt ki, immár alapjaiban érintette a szocializmus eszméjét, s ennek az évüzednek világlélménye volt. Míg nem dolgozta fel egészen sem szellemileg, sem erkölcsileg sem Nyugaton, sem Keleten az értelmiség. Vas István írásai nagyon nagy részükben erről a kiábrándulásról szólnak, tárgyilagosan, engesztelhetetlenül, de mert sorsa úgy alakult, hogy eközben személyes múltjához fűződő nosztalgiákkal kellett megbirkóznia, holtakkal szembeülnie, példátlan hitelességgel foglalja magában műve e történelmi fordulat drámaiságát. E tekintetben nemcsak a versekre hivatkozhatom, az *ÓDÁ-t a RÉGI ASSZONYOKHOZ* vagy az *INTERNACIONÁLE-ra A SIGNORIA TÉREN*, hanem az önéletrajzi regény első kötetekre is.

Ma mást gondolok a „*Ha már...*”-elvről, mint akkor. Ma nem gondolom, hogy ha tesz vagy hisz valamit az ember, tegye, higgye komolyan, alkudozás, csúsztatás, torzítás nélkül; és a szabályszerűség és a szabálytalanság is nagyjából egyformán érdekel avagy untat; nem hoz ki a sodromból a frakciók és szekták fanatizmusa és agresszivitása, mert nem is vonzanak többé – nem vonz semmiféle kollektivitás. De ma is értem, hogy miért volt irányszabó jelzés a számomra az a *ha már*. Mert az egyéni vállalás, a mérlegelést követő selektív döntés aktusa volt benne. Természetes jogként tétéleződött fel e *ha már*ban a gondolkodás szabadsága, amivel persze velejár a kockázat és a felelősség is, s egy kényelmetlen axióma: hogy minden érvényesség mulandó.

Különös, hogy ebből az „egy ember”-i, mondhatni tapasztalati szemléletmódból egyenesebb út vezetett a rendszer gyökeres ellenzéséig, mint a reguláris politizálásból. Vagy nem is olyan különös. Végtére az az egy ember, ha már komolyan vette, hogy a szocializmus egy elemi igazság érvényesítésére való, világosan látja, a hőréle is érzi, ha az a cél, az az igazság elveszett. És nem áltatja magát, hogy politikai viták, frakciók rivalizálása változtathat ezen, bárha ő maga is kívánatosnak tartja persze a hatalmon lévők cseréjét, pláne, hogy ennél nagyobb változásra időtlen időnkig nem lát esélyt, és több reményt fűz az egyik frakció működéséhez, mint a másikéhoz. A reguláris politikai ellenzék voltaképpen később ért el a tisztánlátásnak arra a fokára, amit Vas Istvánban már akkor megtalálhattak volna, amikor diákos tisztelettel látogatták közülük néhányan – egyébként épp a meghatározó személyiségei e később kiformalódott ellenzéknek. Nem véletlen, hogy tőle indultak el, s az sem, hogy utóbb csalódtak egymásban. De hűtlen lett az is, aki a civiltásban kezdte követni őt, vagy ha hűtlen nem – elvégre nem is tudta volna követni magából mindazt, amit tőle tanult, tőle vett át –, legalábbis hálátlan. Úgy telt el az utolsó néhány év, hogy csak a személyeskedő gyanakvások jutottak el hozzá, és egyetlen árva köszönő szó sem azért, hogy ha józan eszünk megmaradt, nagy része van benne.

Elmulasztottam, hogy megköszönjem AZ ÚJ TAMÁS-t, pedig ez a vers a legaktuálisabb kétségeimen segített úrrá lennem. Amiről ez a hitetlen Tamás bizonyosságot szerkezhetett, 1956 magyarságának lelkiereje és méltósága volt. Egy másmilyen nemzetet látva az orrom előtt hihetek e méltóságban? „*Buldogok, akik nem látnak és hisznek*” – ám hinni én is csak látva tudok, és boldogság, hogy Vas István szemével látva is hihetek. A feltámadásban? Elég, hogy a múltunkban. Az önbecsülés jogában.

Van egy Vas István-tétel, ami prózájának meghatározó mozzanata, és engem személyes sorsomban érintett. Minden determináció rossz determináció – állítja Vas István, s elsősorban a származás determinációjára gondol. Igen, a hőréle érezheti minden ambiciózus ember, hogy ha önmagát mint vállalkozást fogja fel, nem érheti be az osztályától és családjától ráhagyományozott társadalmi státusával. Ez olyan magától értetődő, hogy szinte fölösleges tételbe foglalni. Csakhogy az, akivel ez a metamorfózis

éppen történik, nem érzi természetesnek. Árulásnak és hűtlenségnek érzi, amit tesz, ugyanakkor elárultnak, magára hagyottnak érzi saját magát. Igazolhatja-e más a gyógyíthatatlan sebeket, mint a meggyőződés, hogy ezen az áron több lesz, maga fölé nőhet, sőt csak így nőhet fel önmagához? Így hát fontos támasz volt e tétel, amikor szükségem volt rá, ma azonban már erről is másként gondolkodom. Nem hiszem, hogy el lehet szakítani a múlthoz fűző szálakat, s ha más nem, maga az út, amit eredeti közegünkől mai környezetünkig megtettünk, tudomásunk és hozzájárulásunk nélkül is determinál. S vannak a múltnak olyan darabjai is, amelyek észrevétlen kószálnak, áramlanak bennünk, mint veszélyt hordozó vérrögök az erekben. A LÍRA REGÉNYVE utolsó kötetében, az AZUTÁN-ban Vas István már az, aki lett saját akaratából: az ólipótvárosi polgári otthonától és az ennek megfelelő hivatástól a költészethez, a szocializmushoz, a kereszténységhez szegődött férfi, aki már sokféle győzelmet tud maga mögött, és sok szenvedést. Szinte a túlzásig felerősödnek Vas István prózájának jellegzetes vonásai. Minden pillanatot meghosszabbít múltba és jövőbe, párhuzamok és kontrasztok ágyaznak körül szinte minden epizódot, s a történeseknél sokszor százszor érdekesebb a hozzá fűzött kommentár. És egyszer csak sorra kerül egy jelenet. A költő az anyját kíséri a járdán mellette haladva, az anyját, akit a nyilasok menetben hajtának jól ismert utcákon. A költő semmit sem tesz, nem tehet, hiszen maga is hamis papírral járkal, csak a járdán követi a menetet. A leírás száraz, látszatra szenttelen. Nincs kommentár. Nem kapcsolódik semmihez. Egyetlen korábbi tépelődő fejtegetéshez sem, magyarságról, fajiságról. Az olvasó persze kísérteties élességgel érzi át a jelenet abszurditását, de nem hiszem, hogy tudatos számítás van a szükséztűség mögött e hatás kiváltása kedvéért. Inkább azt hiszem, hogy ez a jelenet egyike a veszélyes röögöknek az emlékezet vérkeringésében.

Ha idegen szóval fejezzük is ki, van fogalmunk arra, aki önerejéből küzd ki az érvényesülést, a sikert: self-made man. De semmilyen fogalmunk nincs arra, amikor valaki származási, történelmi determinációk és fátumok ellenében tudatos akarattal megalkotja, megformálja saját személyiségét. Az ilyen emberben általában két dolog feltűnő: a nyugodt, kemény öntudat és a lappangó-kísértő bizonytalanság. Az öntudat nyugalma sugárzott Vas Istvánból is, s amiről írásom elején szóltam, hogy magatartásával felszabadította az embert a bölcsészkenyszerességből, fogalmazható úgy is, hogy érződött: eszében sincs kisajtolni belőlünk valami hódoló reflexiót, tudja ő épp eléggé, amit tudnia kell. Milyen szuggesztíven írta le Kassák lényének ezt az elszánt, minden felelősséget vállaló öntudatát, aki az Úr szavának perszifflálásával mondta ki: Vagyok, aki vagyok. Végül is ő is így volt ezzel. Ám ugyanakkor egypár éve született versében szíven ütött egy sor: „A tévedés kiszülhet”. Rámeredtem, mint aki kísértetet lát: mióta eszemet tudom, ez a pár szó van a szorongásaim alján. Hogy vár rám a végső, nagy lelepleződés, hogy nem felelek meg, nem felelek meg semminek, nem érvényes semmi, amim van, nem engem illet, valaki helyett voltam, ami bűn volt, de nem lehet visszakozni, mert én ennyi kihagyás után tulajdonképpen nem is vagyok. Ez az a kísértő bizonytalanság, amiről Vas István fogalmait használva azt lehet mondani: az ember nem tudhatja, hogy azt akarta-e vele Isren, amit ő akart. Elgondolom, mi mindent fordított le Vas István: Schillertől T. S. Eliotig, és (amit érttem:) Donne-t, s (amit nem:) Saint-John Perse-t, és hányféle versformát alkalmazott saját költészetében, így hát nem tudhatom, békén hagyta-e legalább a végére az az átkozott bizonytalanság, amely oly áldásos hatással volt művére, s amelynek szeretetre méltó civilisége is köszönhető.

Mint az igazán fontos írónknál, vannak sorai vagy egy-egy cím, amely szólássá vagy külön fogalomná vált. MIT AKAR EZ AZ EGY EMBER? „Világok közt, világok fordulóján”. RÓMAI RARIÁS. MENEKÜLŐ MŰZSA. FÖLDALATTI NAP. S van egy mondása, amolyan mindennapi szellemesség, ami azonban még azokkal is képes megérinteni, milyen agyjárása volt neki, akik hallani se hallottak róla, s ez egy anekdotához kötődik. Egy versről – így szól az anekdota – kollégák társaságában véleményt kezdett mondani: „Hááát aránylag... – ekkor észlelte, hogy csatlakozott hozzájuk az érintett költő: – ...gyönyörű!” – fejezte be a mondatot ugyanazzal a lendülettel. A minősítés pontos volt, a vers csakugyan aránylag gyönyörű. Mindig az volt a gyanúm, hogy minket, új generációkat is így néz: hát, aránylag... Teljes joggal, sajnos. Sőt. Ez nem is rossz minősítés. És ráadásul van benne valami atyai (lásd Orbán Ottó ROKONOK című versét), hogy mégiscsak az ő nem túl sikerült és éretlen, de egyetlen utódai vagyunk.

S amilyenek utódoknak vagyunk, olyanok leszünk elődoknak is? Vagy netán van köztünk olyan, aki meg fogja tudni kérdezni az örök Róma felé tartó új történelmet: *hova mész?*

Kószeg Ferenc

EGY RÉGI LEVÉL VISSZHANGJA

„Majdnem mindig, mindenben igaza volt” – Írtam le a *Beszélő* lapzártájának hektikus hajnalán, december 17-én, néhány órával azután, hogy a rádió bementa Vas István halálhírére. Utóbb néhányan szemrehányást tettek. „Miért írtad ezt – kérdezték –, hisz Vas István annyira értetlen, annyira elutasító volt a demokratikus ellenzékkel. Hogyan lett volna mindenben igaza?” Most, hogy a *Holmi* szerkesztőségének megtisztelő felszólítására válaszul előkotortam valamilyen poros dossziéból az alábbi levelet, meg-hökkenve olvasom benne majdnem ugyanezt a mondatot: „...a verseknek mindig igazuk volt.” Ez a váratlan egybecsengés győzött meg arról, hogy a tizennyolc évvel ezelőtt írt levél talán nem vesztette el teljesen az időszerűségét. Pedig micsoda óvilági dolgokról van benne szó! Még hogy újbólold meg Allende? Hiszen ennél a két garasért vett gödölye története is aktuálisabb és felnőttebb.

1963-tól 1975-ig a Szépirodalmi Könyvkiadónál dolgoztam. Vas István minden héten – olykor hetenként többször is – bejött régi munkahelyére (állása ekkoriban már rég az Európában volt), nem annyira azért, hogy kor- és szerzőtársával, Illés Endrével találkozzék, inkább fiatalabb barátai – Domokos Mátyás és Réz Pál – kedvéért. Csernus Tibor „három lektora” közül ők ketten továbbra is a Szépirodalmi szerkesztői voltak. Gyerekkoromban, amikor először láttam a képet, a három – emlékezetem szerint grecóian szülizált – alakot az irodalmi beavatottság papjainak képzeltem, és úgy áhítoztam titokzatos szakmájuk után, ahogy csöppet normálisabb gyerekek sarkutazók vagy elefántvadászok akarnak lenni. Az elfogódottságom akkor sem szűnt meg, amikor évek múltán, váratlanul, a kollégájuk lettem, és időnként be kellett mennem Réz Pál szobájába, ahol a szobagazda vezénylete alatt többnyire éles nyelvű és hallatlanul szóra-